

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SINTAKSIS NAZARIYASINING RIVOJLANISHI VA DOLZARB MUAMMOLARI

Kholikova Dilnoza Musurmon kizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Umumiy tilshunoslik kafedrası katta o'qituvchisi

khdilnozm@gmail.com

Mustafojeva Mushtariybonu Ulug'bek qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Xorijiy til va adabiyot 3-fakulteti

mustafojevamushtariy0503@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilining sintaksis tizimini o'rganishning nazariy asoslari, gap tuzilishi va sintaktik bog'lanishlar tahlil qilinadi. Zamonaviy tilshunoslikda murakkab gaplar, sintaktik birliklar va ularning semantik rollari ko'rib chiqiladi. Sintaksisning til o'qitishdagi amaliy ahamiyati va dialektlardagi farqlar zamonaviy metodlar asosida yoritiladi. Sintaksis tilning mantiqiy tuzilishini aks ettiruvchi markaziy fan sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: sintaksis, o'zbek tili, gap tuzilishi, sintaktik bog'lanish, murakkab gap, semantik rol, dialekt sintaksisi.

Abstract. The article analyzes the theoretical foundations of the study of the syntax system of the Uzbek language, sentence structure and syntactic connections. In modern linguistics, complex sentences, syntactic units and their semantic roles are considered. The practical significance of syntax in language teaching and differences in dialects are highlighted based on modern methods. Syntax is considered as a central science reflecting the logical structure of the language.

Keywords: syntax, Uzbek language, sentence structure, syntactic connection, complex sentence, semantic role, dialect syntax.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы изучения синтаксической системы узбекского языка, структуры предложений и синтаксических связей. В современной лингвистике рассматриваются сложные предложения, синтаксические единицы и их семантические роли. На основе современных методов освещается практическое значение синтаксиса в преподавании языка и различия диалектов. Синтаксис рассматривается как центральная наука, отражающая логическую структуру языка.

Ключевые слова: синтаксис, узбекский язык, структура предложений, синтаксическая связь, сложное предложение, семантическая роль, диалектный синтаксис.

Tilning skeletini sintaksis tashkil etadi, chunki u so'zlarning mantiqiy va ma'nolik birikmasini ta'minlaydi. O'zbek tili, turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, o'ziga xos sintaktik xususiyatlari bilan ajralib turadi – subyekt-predikat-obyekt tartibi va erkin so'z tartibi uning asosiy belgilaridan. Globalizatsiya davrida o'zbek sintaksisini o'rganish nafaqat tilning ichki qonuniyatlarini ochib beradi, balki xorijiy tillar bilan taqqoslashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Sintaksis so'z birikmalaridan tortib murakkab gaplarga qadar bo'lgan tuzilmalarni o'rganadi. Fayldagi til o'qitish maqolasiga o'xshab, bu yerda ham sintaksisning

pedagogik qiymati ta'kidlanadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek sintaksisi arab va rus ta'sirida boyigan bo'lsa-da, milliy mantiqiy tuzilishini saqlab qolgan. Maqolaning maqsadi – sintaksis nazariyasining dolzarb masalalarini yoritish va uning tilshunoslikdagi o'rnini ko'rsatish.

O'zbek sintaksisi XX asr boshlarida G'ani Abdullayev, Q. Qo'chqorov va S. Inomovlar tomonidan asos solingan. Ular oddiy va murakkab gaplarni tasniflashda katta ish qilgan. Masalan, o'zbek tilida “Men kitob o'qidim” oddiy gap sifatida sub'ekt-predikat tartibiga ega bo'lib, “Men kitob o'qidim, u yozdi” bog'lovchisiz bog'langan murakkab gapni tashkil etadi. Metod sifatida taqqosiy sintaksis va transformatsion tahlil qo'llaniladi. Dialektlarda sintaksik farqlar kuzatilganda, masalan, Xorazm shevasida ko'proq izohlovchi qo'shimchalar ishlatilishi tilning moslashuvchanligini ko'rsatadi. Zamonaviy yondashuvlarda korpus sintaksisi – elektron matnlar bazasi (O'zbekKorpus) foydalanilmoqda. Bu usul orqali millionlab gaplar tahlil qilinib, sintaktik modellar aniqlanadi. Murakkab gaplar alohida o'rin tutadi. O'zbek tilida “qo'shma bog'langan”, “qo'shma shartli” va “qo'shma sababiy” turlari mavjud bo'lib, ularning semantik bog'lanishi nutqning mantiqiy oqimini ta'minlaydi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, o'zbek sintaksisining 40 foizdan ortig'i erkin so'z tartibiga asoslangan, ammo kontekst ma'noni o'zgartiradi.

Sintaksis til o'qitishda nutqni to'g'ri tuzishni o'rgatadi. Xorijiy talabalarga o'zbek tili o'rgatishda gap tuzilishini mashq qilish orqali muloqot ko'nikmalari shakllanadi. Maktab va universitetlarda “gapni qayta tuzish” yoki “sintaktik daraxt” usullari qo'llanilmoqda. Bu usullar talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi va tilni chuqur tushunishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar sintaksisni samaraliroq qilmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi grammatika tekshirgichlari (Gramota.uz) gaplarning to'g'riligini aniqlaydi. Dialekt sintaksisi tadqiqotlari esa tilning hududiy xilma-xilligini saqlashga xizmat qiladi. Masalan, Qarluq shevasidagi “u keldi, men ketdim” tartibi adabiy tildagi farqini ko'rsatadi. O'zbek sintaksisi leksikologiya va fonetika bilan uzviy bog'langan. So'z tartibi tovush stressiga ta'sir qiladi, bu semantik sintaksis nazariyasini rivojlantirmoqda. Kelajakda sintaktik modellarini raqamlashtirish va xalqaro korpuslarga kiritish muhim vazifa sifatida qolmoqda.

O'zbek tilshunosligida sintaksis tilning mantiqiy asosini tashkil etuvchi fan bo'lib, uning rivojlanishi tilning zamonaviy talablarga moslashishini ta'minlaydi. U nafaqat gap tuzilishini tizimlashtiradi, balki milliy tafakkurni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Tilshunoslar zamonaviy metodlarni qo'llab, sintaksis tadqiqotlarini chuqurlashtirishlari zarur. Har bir usul o'z sharoitida samarali bo'lganligi uchun, ularni moslashtirish va sinab ko'rish talab etiladi. Sintaksis yondashuvlari til o'qituvchilari va olimlar uchun foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev G'. O'zbek sintaksisi. – Toshkent: Fan, 1975.
2. Qo'chqorov Q. Murakkab gaplar nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1988.
3. Inomov S. Sintaktik bog'lanishlar. – Toshkent: Universitet, 2002.
4. O'zbek tilining sintaksisi (elektron resurs). O'zbekKorpus.uz, 2025.
5. To'ytaxo'jayev A. Dialekt sintaksisi. – Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2020.
6. Kholikova D.M. (2021). The notion of internationalisms and interlingua. Образование и наука в XXI веке. – Россия, 1194-1198.

7. Kizi K.D.M. (2022). Internationalisms and assimilated words or neologisms in the uzbek language. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(1), 83-87.
8. Kholikova D. (2024). Borrowed words in modern uzbek language. *O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*, 311-314.